

Edgar Hilsenrath – *Fuck America*

Fuck America. Is er een betere titel denkbaar voor een nominatie voor de Europese Literatuur Prijs? Immers: deze prijs is vier jaar geleden in het leven geroepen als reactie op de overheersende rol die de Amerikaanse literatuur speelt. Vandaar dat iemand van het Letterenfonds verzuchtte dat dit boek alleen al vanwege de titel de prijs verdiende. Maar het Letterenfonds gaat daar niet over. De longlist is samengesteld door een vijftiental boekhandels en over de shortlist en de uiteindelijke winnaar beslist een heuse jury.

Overigens heeft dit boek niet altijd zo geheten. De oorspronkelijke titel luidde *Bronskys Geständnis* (ofwel: Bronsky's bekentenis), een titel die nu tot ondertitel is gedegradeerd. Waarom die wijziging? Ik weet het niet, maar zou ik er ver naast zitten als ik denk dat commerciële redenen een rol hebben gespeeld? Aan deze lekker bekkende titel zit echter ook een keerzijde, althans dat vond de Nederlandse uitgever, want bij een boek met de titel *Fuck America*, geschreven door ene Edgar Hilsenrath, zou de bezoeker van de boekhandel wel eens kunnen denken dat het om een buitenlands boek ging en dat zou de verkoop natuurlijk niet ten goede komen. Maar daar dacht de uitgever wel iets op te weten: hij veranderde namelijk de c in America in een k, zodat de titel nu luidde *Fuck Amerika*, dit tot grote verbazing en verontwaardiging van mij. Want de titel heeft betrekking op een citaat uit het boek zelf. Als Nathan Bronsky, de vader van de hoofdpersoon, in 1952 in Amerika arriveert, heeft hij behoefte om iets tegen het Vrijheidsbeeld te zeggen, maar hij spreekt geen Engels. Jawel, zegt zijn vrouw, je kent twee woorden. En dan komt het hoge woord eruit. Want wat zegt Nathan Bronsky? Inderdaad: 'Fuck America', met een c en niet met een k!

Ik dus in de telefoon geklommen om bij de uitgever voor de c te pleiten, want ik wilde de zin in het boek niet veranderen en ik wilde ook niet dat er verschil bestond tussen de titel en het citaat. Ik heb mijn zin gekregen, maar het ging niet zonder slag of stoot, want in feite heeft de vertaler weinig over de titel te zeggen, de uitgever beslist.

Nadat ik u heb proberen duidelijk te maken waarover een vertaler zich druk kan maken en zich m.i. ook druk móét maken, terug naar het boek. Want waarom zegt Nathan Bronsky 'Fuck America'?

Voor de oorlog woonde het Joodse gezin Bronsky in Halle an der Saale, een klein stadje in het oosten van Duitsland. Toen de toestand voor de Joden in Duitsland onhoudbaar werd, schreef Nathan Bronsky in november 1938 een brandbrief aan de Amerikaanse consul in Berlijn:

Zeer geachte consul-generaal,

Sinds gisteren staan onze synagogen in brand. De nazi's hebben mijn winkel vernield, mijn bureau leeggehaald, mijn kinderen van school gejaagd, mijn woning in brand gestoken, mijn vrouw verkracht, mijn ballen vermorzeld, mijn vermogen in beslag genomen en mijn bankrekening geblokkeerd. We moeten emigreren, er zit niets anders op. Het zal alleen maar erger worden. De tijd dringt. Zou u mij, zeer geachte consul-generaal, binnen drie dagen aan een inreisvisum voor Amerika kunnen helpen?

Acht maanden later krijgt hij antwoord dat er als gevolg van een uitgekiend quotumsysteem maar een beperkt aantal Joden toegelaten kan worden en dat hij, als hij geluk heeft, over dertien jaar aan de beurt zal zijn, in 1952 dus, het jaar waarin hij in Amerika aankomt en de bewuste woorden uitspreekt.

Na deze proloog, waarin verteld wordt hoe de Bronsky's de oorlog in Duitsland overleefd zouden kunnen hebben, verliezen we Nathan en zijn vrouw uit het oog en gaat het verhaal verder over hun zoon Jakob. En dan merken we al gauw dat de woorden 'fuck America' niet alleen slaan op het feit dat Amerika vóór de Tweede Wereldoorlog de poorten voor veel Joden gesloten hield, maar ook op de Amerikaanse droom, die slechts voor weinig mensen in vervulling ging.

Want wat voor leven leidt Jakob Bronsky in New York? Een leven aan de onderkant van de maatschappij, dat hij deelt met tal van andere immigranten. Ze houden zich in leven met gelegenhedenbaantjes als hulpkelner, bordenwasser, autowasser of nachtportier en komen bij elkaar in immigrantencafés, waar ze schelden op Amerika en dromen van vroeger. Vooral het feit dat de Amerikaanse vrouwen onbereikbaar voor hen zijn, keert steeds terug. Zij hebben geen geld om een relatie te beginnen en moeten zich behelpen met tippelaarsters.

Maar Jakob heeft nog een ander probleem: hij kan zich niet meer herinneren wat er in de oorlog is gebeurd, en dat 'gat in zijn geheugen' probeert hij op te vullen door avond aan avond in het café aan een roman te werken, een roman over zijn leven in het getto. Dit is een autobiografisch gegeven, want Hilsenrath zelf, evenals Jakob een Jood, heeft een deel van de oorlog in een Oekraïens getto doorgebracht en daar na de oorlog in New York zijn roman *Nacht* over geschreven, een zeer realistisch boek waarin het gettobestaan in al zijn gruwelijkheid wordt weergegeven. Het schrijven heeft Hilsenrath geholpen zijn ervaringen te verwerken, maar het heeft jaren geduurd voordat het boek in Duitsland op grote schaal werd uitgegeven. De uitgevers dachten dat het Duitse publiek er niet aan toe was om dergelijke gruwelen te lezen.

Nu weer terug naar het vertalen. Ik heb inmiddels drie boeken van Edgar Hilsenrath vertaald, en twee daarvan zelfs twee keer. Hoe dat zo? zult u zich misschien afvragen, is één keer niet genoeg?

Wel, het eerste boek was *Het sprookje van de laatste gedachte*, dat in 1991 in Nederland verscheen. In 1995 volgde *De terugkeer van Jossel Wassermann* en daarna werd het stil. Beide boeken werden weliswaar lovend besproken, maar zoals dat wel vaker gaat met goede boeken, de verkoop was matig. Daar kwam nog bij dat Hilsenrath door ernstige gezondheidsproblemen niet meer zo productief was. Totdat er in 2008 bij een andere Nederlandse uitgever (Anthos) een, overigens niet door mij vertaalde, nieuwe uitgave van zijn bekendste roman *De Nazi en de kapper* verscheen, die insloeg als een bom en Hilsenrath in Nederland en Vlaanderen weer helemaal op de kaart zette. Om op dat succes voort te

borduren kocht Anthos nog drie titels van Hilsenrath aan, waarvan er twee dus al door mij waren vertaald. Als eerste zou *De terugkeer van Jossel Wassermann* opnieuw uitgegeven worden, onder de enigszins gewijzigde titel *De thuiskomst van Jossel Wassermann*. Ik was natuurlijk zeer verheugd over de hernieuwde aandacht voor een van mijn favoriete auteurs, maar je werk van circa twintig jaar geleden onder ogen zien...?

Veel vertalers zeggen: 'Ik durf er niet meer naar te kijken'. Maar ik moest wel, ik wilde tenslotte dat er een vertaling op de markt kwam waar ik helemaal achter stond, dus besloot ik het hele boek grondig door te nemen en waar nodig aan te passen. Ik moet zeggen: het viel mee, maar ik merkte toch dat ik er aardig wat bij had geleerd. Ook merkte ik dat er in die twintig jaar in het Nederlands dingen veranderd waren: schreven we vroeger bij voorkeur: 'Hoe langer je wacht, des te moeilijker wordt het', nu zijn we eerder geneigd om 'Hoe langer je wacht, hoe moeilijker het wordt' te schrijven. Maar bij de herziening van mijn vertaling kwam nog iets anders aan het licht. Hilsenrath gebruikt in dat boek veel Jiddische woorden. Ik had destijds voor de transcriptie een expert geraadpleegd, want zulke woorden worden in het Nederlands anders geschreven dan in het Duits. Intussen had ik echter Hilde Pach leren kennen, vertaalster uit het Hebreeuws en kenner van het Jiddisch (en bovendien winnaar van de Nijhoffprijs dit jaar). Ik vroeg of ze nog eens goed naar de schrijfwijze van de Jiddische woorden wilde kijken en het hele boek wilde lezen. En toen kwam ze met een opmerking die voor mij totaal nieuw was. Ik had 'der liebe Gott' vertaald met 'Onze-Lieve-Heer'. Zo staat het in het woordenboek en zo heb ik het als kind geleerd. 'Nee,' zei Hilde, 'dat is te christelijk. De Joden zeggen "de goede God".' En zo kon het gebeuren dat Onze-Lieve-Heer in de goede God veranderde. En ze heeft nog meer overhoopgehaald: de 'gefillte fisch'

met dubbel l en sch veranderde in ‘gefilte fisj’ met één l en sj. U ziet alweer hoe een vertaler zich over een paar letters druk kan maken.

Het tweede boek dat ik heb herzien was *Het sprookje van de laatste gedachte*. Een indrukwekkende roman over de genocide op de Armeniërs tijdens de Eerste Wereldoorlog, die door de Turken nog altijd wordt ontkend, maar die Hilsenrath deze korte dialoog ontlokt:

‘Alles gebeurde op bevel van de toenmalige Turkse regering. Alles was goed georganiseerd, want het ging om de eerste georganiseerde en geplande volkerenmoord van de twintigste eeuw.’

‘Ik dacht dat de Duitsers die hadden bedacht.’

‘Die hebben hem niet bedacht.’

‘Dan waren wij Turken dus hun leermeesters?’

‘Zo is het.’

In dat boek komen veel Armeense, Turkse en Perzische woorden voor. Ook daarvoor had ik in 1991 een expert geraadpleegd, een universitair docent Turks, die de transcriptie voor zijn rekening had genomen. Omdat ik in die twintig jaar geen andere expert op dat gebied had leren kennen, heb ik aan die schrijfwijze niet meer getornd. Maar mocht u ooit gedacht hebben dat een vertaler het wel in z’n eentje af kan... nee dus. Al deden zich bij het vertalen van *Fuck America* zulke problemen niet voor, daar ging het er vooral om de juiste toon te treffen.

Wat is die typische Hilsenrath-toon? Als je zijn boeken openslaat, vallen onmiddellijk de dialogen met de vele herhalingen op, die soms vrij hilarisch zijn, bijvoorbeeld als Jakob Bronsky naar een huwelijksmakelaar gaat omdat hij een meisje wil, overigens niet om te trouwen, maar voor een vluggertje:

Ik zei: ‘Ik wil een meisje van een jaar of vijftwintig.’

‘Dat gaat niet,’ zei de huwelijksmakelaar.

‘Waarom gaat dat niet?’

‘Omdat u te oud bent.’

Ik zei: ‘Ik ben zevenentwintig.’

‘Maar u ziet er ouder uit.’

‘Dat weet ik.’

‘U zou veertig kunnen zijn.’

‘Dat weet ik.’

‘In Amerika,’ zei de huwelijksmakelaar, ‘willen de vrouwen een man die even oud is. Zo zit dat. Het komt er niet op aan hoe oud u in werkelijkheid bent.’

‘Waar komt het dan op aan?’

‘Hoe oud u eruitziet.’

Iets anders wat in Hilsenraths boeken opvalt, is de luchtige, terloopse, bijna laconieke toon waarop hij de meest gruwelijke dingen vertelt. Ik zou u ter illustratie graag nog een halve of zelfs hele pagina uit *Het sprookje van de laatste gedachte* willen voorlezen, maar misschien moet ik u nu gewoon naar de boekhandel verwijzen. En mocht ik u nieuwsgierig gemaakt hebben, niet alleen naar *Fuck America*, maar naar de boeken van Hilsenrath in het algemeen, dan kan ik u verblijden met de mededeling dat ik in het najaar zijn laatste boek ga vertalen, dat begin 2015 zal verschijnen. Daarin komt het deel van zijn biografie aan bod dat hij nog niet in eerdere romans heeft verwerkt, namelijk zijn tijd in Palestina, de tijd na het getto en vóór Amerika, waarover hij dus vertelt in *Fuck America*.

En mocht u nu op grond van de laatste dialoog en de eerste foto denken dat Hilsenrath er altijd als een oude man heeft uitgezien, dan hier nog een foto van de jonge Edgar, zoals hij eruitzag toen hij op de boot naar Amerika stapte.

Ik dank u voor uw aandacht.

Elly Schippers

Vertalersgeluktournee, april-mei 2014